

کتابتیں

ISSN : 2228-5679

[illegible]

ابراهیم بن حکم بن ظهیر ❖ جایگاه علمی اجتماعی ابن مخلد، از اساتید سنی مذهب شیخ طوسی ❖ حقیقه ایمان شهید ثانی یا ایضاح
البیان زین الدین بن محسن عاملی ❖ چگونگی مرجعیت و نشر فتاوی شیخ اعظم انصاری ❖ حاج شیخ جعفر شوشتری ❖ دکتر سید محمد
علی شهرستانی ❖ زندگنامه های خودنوشت شیخ حسین واعظ شوشتری، محمد تقی نیرتیری، میرزا محمد حسین نائینی و شیخ محمد غروی
سندی از حدود هشتاد سال پیش راجع به تحول در حوزه نجف اشرف ❖ پنج نامه منتشر نشده از استاد فقید دکتر ابوالقاسم گرچی ❖ هبه نامه
و وصیت نامه سید دلدار علی ❖ سه اجازه از بزرگان حله ❖ اجازه ابن ابی جمهور به سید حسن بن ابراهیم بن یوسف بن ابی شبانه
بیست و پنج رساله در موضوع نذر بعد از وفات ❖ نگاهی به الاخبار الدخیله ❖ الاربعین فی امامه امیر المؤمنین ❖ آفاق نجف ❖
گزارش سفری به ریاض ❖ تصحیح اعیان الشیعه ❖ نامه شیخ آقا بزرگ تهرانی به آیه الله ملا محمد جواد صفای
نکته ها ❖ آثار نو یافته

کتاب پیوست: ملحق مال الاصل

گزارش سیّری به ریاض و نَوَجّه به نُسخه‌های خطّ در عربستان

حسین وافق

أهميّة النسخ الخطيّة في شبه الجزيرة العربيّة
زيارة مدينة الرياض

يبدؤن كاتب المقال انطباعات سفره إلى شبه الجزيرة
العربيّة ويّزّارته للمراكز الثقافيّة هناك، ومن بينها مكتبة
السّيّد حبيب المنفي، مكتبة الجامعة الإسلاميّة في المدينة،
مكتبة المصحف الشريف في المدينة، إضافةً إلى بعض
المكتبات ومحلات بيع الكتب في العاصمة الرياض.

چکیده: نگارنده، یادداشت‌هایی از سفر خود به
عربستان و دیدار مراکز فرهنگی آورده است. از جمله
در مورد کتابخانه سید حبیب مدنی، کتابخانه
الجامعة الاسلامیة در مدینه، مكتبة المصحف
الشريف در مدینه و چند کتابفروشی و کتابخانه در
ریاض توضیح می‌دهد.
کلید واژه: عربستان - کتابخانه‌ها، عربستان -
کتابفروشی‌ها، ریاض - مراکز فرهنگی، مدینه - مراکز
فرهنگی.

کتاب شیعه (۲)
سال اول، شماره دوم، پاییز و زمستان (۱۳۸۹)

[مطالعه علمی و فرهنگی]

گزارش سیّری به ریاض و نَوَجّه به نسخه‌های خطّی در عربستان

دراین نوشته کوتاه آگاهی‌های پراکنده از کتابهای خطی در عربستان سعودی و گزارشی از سفر به ریاض عرضه می‌شود. امید است گزارش کاملی به دست باهمتی تقدیم اهل کتاب شود.

۱. خزانه التراث

برنامه‌ای است که مرکز ملک فیصل در ریاض عربستان تهیه کرده است. آنطور که شماره مسلسل برای نسخه‌ها قرار داده نزدیک به ۱۲۹۰۰۰ نسخه معرفی شده است، لیکن در ذیل بخشی از شماره‌ها، چند نسخه معرفی شده، و احتمالاً تکرار هم داشته باشند. شاید بتوان گفت اطلاعاتی از حدود ۲۰۰۰۰ نسخه خطی یا تصویری در آن ذکر شده، پس برنامه‌ای است ارزشمند و پربها با قابلیت جستجو. البته اطلاعات داده شده مربوط به هر نسخه کم است، اما برای کسانی که به دنبال نسخه‌ای از کتابی خاص هستند مفید است، شاید گم شده خود را به وسیله آن بیابند. بحمدالله تعالی درجیح سال ۱۳۹۰ هـ (۱۴۳۲ هـ) موفق شدم یک دوره‌ای آن را مرور کنم، و برخی گم شده‌های خود را در آن بیابم، اما برآیم ممکن نشد تا اطلاعات آن را با نسخه‌ها مطابقت کنم و ببینم آیا نسخه‌هایی را که می‌گویند در مرکز ملک فیصل نگهداری می‌شود اصل نسخه خطی است یا تصویری است که از کشورهای مختلف فراهم آمده است، به نظر نمی‌رسد این همه نسخه را خودشان داشته باشند. از ایران نسخه‌های اندکی در آن معرفی شده است و آیا از عراق چیزی در آن معرفی شده است؟ برآیم روشن نشد. هم‌تشان ستودنی است و احتمالاً چنین کاری را در راستای هدفشان که بدست گرفتن رهبری جهان عرب و اسلام است انجام داده‌اند.

چند دهه پیش، چنین کاری توسط مرحوم مجتبی مینوی آغاز شد و میکروفیلم‌هایی از برخی نسخه‌های خارج تهیه و به دانشگاه تهران منتقل شد و فهرست آن‌ها در سه جلد چاپ شد اما دیگران آن را پیگیری نکردند در حالی که لازم است با یک برنامه جامع، تصاویر همه نسخه‌های فارسی و شیعی را که در خارج شناسایی شده تهیه و در یک مرکز عمومی و قابل دسترسی قرار داده شود تا محققین بتوانند به آن‌ها مراجعه کنند. نسخه‌های فارسی و شیعی در خزانه التراث، صد‌ها و شاید به هزار و بالاتر هم برسد. به نظرم اگر فهرست جداگانه‌ای برای آن‌ها فراهم شود مطلوب و مفید است. باید دانست که آگاهی‌های داده شده درباره نسخه‌ها اندک است و به نام کتاب و مؤلف و احیاناً تاریخ وفات او و محل نگهداری نسخه بسنده شده است، و نام کاتب، تاریخ و مکان کتابت، مقابله و بلاغ و اجازات روی نسخه‌ها، تملک‌ها و دست‌به‌دست‌وجا به جاشدن آن‌ها یاد نشده است. بخشی از این برنامه، فهرست‌های هند و مصر و اروپا و آمریکا و احیاناً جمعه‌الماجد ذبی است که در هم شده و تحت یک عنوان آمده و طبعاً ارجاع به همان کتابخانه‌ها است، اما مکان اکثر نسخه‌ها را در مرکز ملک فیصل در ریاض، یاد کرده است.

۲. نابودی نسخه‌های خطی به دست خود از قمرس وهابی‌ها

از آقای عبدالرحیم حری پرسیدم: شما در کتاب خطباء المنبر الحسينی فی المدینة المنورة (ص ۸۲) برای شیخ محمد بن سلمی بن عطیه وائل نام چهار تألیف او را ذکر کرده‌اید، آن کتابها که چاپ نشده، نسخه‌های خطی آن‌ها کجاست؟
با آه و سوز پاسخ داد: آن کتابهای خطی نزد من بود، زمانی که تضییق و تهدید سلفیه بر ما زیاد شد، من از خوف آنها را نابود کردم.

۳. نابودی کتابهای چاپی از وحشت وهابی‌ها

حجت الاسلام والمسلمین آقای حسین رضوانی قمی که شش یا هفت سال و هرسال ۷ ماه ریاست بعثه ایران در مدینه منوره را در زمان عمره مقدسه به عهده داشت برایم نقل کرد: از مرحوم علامه شیخ محمد بن علی عتقی راجع به کتابهایشان پرسش کردم، وی گفت: زمانی فشار وهابیت بر ما به حدی شد که همه کتابهای چاپی خود را در تیره حوض قرار دادیم و روی آن سیمان کردیم و سپس روی آن آب بستیم. به مرور رسید و از بین رفت.

۴. کتابخانه سید حبیب مدنی

شیخ المفسرین استاد سید احمد حسینی اشکوری برایم نقل کرد: در سال ۱۳۶۶ ش در سفر حج، مدیر کاروان ازم درخواست برای پاسخ دادن به سوالات سید حبیب مدنی به دیدار او برویم. به همراه او به سرای سید حبیب وارد شدیم. اول دیدار خیلی تحویل نگرفت، اما در پایان گرم گرفت و دعوت کرد شب بعد هم به دیدار او برویم. شب دوم که به دیدار او رفتیم، در کتابخانه‌اش را بر ایوان گشود. در آن حدود ۲۰ قرآن خطی، ۱۲۰۰ نسخه خطی، و ۱۰۰۰۰ کتاب چاپی موجود و کتابخانه خوبی بود.

از من پرسید: آیا در ایران قرآن خطی برای فروش پیدا می‌شود؟ پاسخ دادم: بله. پرسید: آیا ممکن است برای من بخرید؟ پاسخ دادم: نه و مشکلات آن را ذکر کردم. سپس ازم دعوت کرد با همراهمان، یک سفر به مدینه بیایید و مهمان ما باشید و کتابخانه مرا منظم کنید. من قول مساعد دادم، اما حوادث حج خونین آن سال و تعطیل شدن مراسم حج از سوی ایران طی سه سال، مانع از عمل به وعده ما شد.

یادآوری می‌شود: سید حبیب مدنی هندی تبار است و با هزینه خود چند کتاب چاپ کرده بود از جمله: تاریخ المدینة المنورة ابن شته را، و چون در مدینه منوره مدرسه رسمی تأسیس کرده و خدمات فرهنگی انجام داده بود به حکومت سعودی نزدیک بود، اما وهابی نبود. استاد عبدالرحیم حری حکایت می‌کرد: در مراسم وفات یکی از مخالفین شیعه مدینه شرکت کردیم،

دم در ورودی به مجلس، سید حبیب به ما گفت (سایمخوه) یعنی از او بگذرید و او را عفو کنید. یادآوری می‌شود مخطوطات این کتابخانه فهرست نشده است.

۵. کتابخانه مرکزی الجامعة الإسلامية در مدینه منوره

در تاریخ ۱۳۸۹/۹/۱۴ ش مطابق با ۲۹ ذی الحجة ۱۴۳۱ ق (به افق سمودی) از المکتبة المركزية در دانشگاه اسلامی مدینه منوره دیدن کردم. با آنکه فهرست میکروفیلم‌های آن در ۶ جلد یا بیشتر چاپ شده، اما هنوز فهرست مخطوطات آن منتشر نشده است و همین حش کنجکاوی مرا تحریک می‌کرد. یک بار به همراه یکی از دوستان به دانشگاه مراجعه کردیم اما نگهبان ورودی دانشگاه ما را راه نداد. این بار به یاری دوستی توانستم به آن جا راه یابم. کمتر از هفتصد نسخه خطی در آن موجود است که اطلاعات آن‌ها در کارت برگه‌ها ثبت شده و به ترتیب الفبا تنظیم شده و یک برگه دان را پر کرده است. همه‌اش را ملاحظه کردم. آنچه از شیعیات و فارسی‌ها یافتیم بدین ترتیب است:

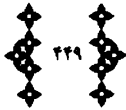
۱. حلّ مشکلات الاشارات والتنبيهات، از خواجه نصیرالدین طوسی، کتابت سال ۸۸۴ با شماره (۵۳۷/ح) بدون نام کاتب.
۲. ریاض السالکین، شرح سیدعلی خان مدنی بر صحیفه سجادیه، با شماره (۴۸۵/ح - ۷۴۱۷/أف) ۲۶۷ برگه، بدون تاریخ و بی کاتب.
۳. الصحیفه السجادیه، با شماره (۲۶۳/ح - ۵۷۴۹ ف م) ۱۷۸ برگه، بدون تاریخ و بی کاتب.
۴. منظومه‌های فارسی، بدون نام و بدون مؤلف و کاتب و تاریخ، با شماره‌های (۳۸۴/ح - ۵۱۶۲ ف م) و چند نسخه فارسی دیگر بدون نام کتاب و بی مؤلف و بی تاریخ.

۶. کتاب خطی در بیان مدینه

علامه شیخ محمد غفری روحانی شاخص شیعیان مدینه بود و به تازگی به رحمت ایزدی پیوست. در فروردین ۱۳۸۶ ش که به عمره رفته بودم از او درباره کتاب‌های خطی نزد خودش و دیگر شیعیان مدینه پرسیدم اظهار بی اطلاعی کرد. مرحوم پدرش شیخ علی غفری کتابی در مناقب اهل بیت علیهم السلام نوشته که چاپ نشده است. شیخ کاظم فرزند وی نیز چیزی در پاسخ نگفت.

در کتابخانه استاد عبد الرحیم حربی فقط نسخه‌ای ناقص از المنتخب طریحی دیدم که روضه خوانان از آن استفاده می‌کرده‌اند. تصویری هم از کتاب فاخر و چاپ نشده توضیح المسالک فی احکام المناسک تألیف محمد بن حسن بن سالم بن علی ابومجلی الخطی نزد او دیدم که کپی آن را به ایران آوردم و به چند کتابخانه دادم. تاریخ تألیف: ۶ رمضان ۱۲۰۲؛ تاریخ نسخه: ۱۹ صفر ۱۲۶۱، به خط: صالح بن طعان البحرانی. این کتاب ارزش چاپ شدن دارد و اصل نسخه در بحرین است. کتاب خطی دیگری نزد او ندیدم.

۷. کتابخانه سیدانوس بن یعقوب کتبی در مدینه

کتابخانه شخصی قابل ملاحظه‌ای است با کتابهای چاپی فراوان. حدوداً ۲۰۰ نسخه خطی هم دارد که مشخصات سه نسخه‌اش را که شیمی بود یادداشت کرده‌ام:

۱. صحیفه سجاده؛ با ترجمه فارسی در لایه لای سطور. دعاهایی در آخر نسخه افزوده. کاتب: عبدالعلی. تاریخ فراغ: سه شنبه ۱۷ جمادی الاولی ۱۳۲۷. تاریخ فراغ از کتابت ترجمه: جمعه دهم شعبان. متن: نسخ زیبا با مرکب سیاه؛ ترجمه: نستعلیق ریز و زیبا با مرکب سرخ.

۲. خلاصه الحساب، از شیخ بهاء الدین محمد عاملی، تاریخ فراغ از کتابت: جمادی الآخرة ۱۲۴۷، بی کاتب.

۳. روائع القرآن فی فضائل أئمة الرحمن (الذریعه: ج ۱۱، ص ۲۵۵) تألیف: سید محمد عباس شوشتری هندی (م ۱۳۰۶)

آغاز نسخه موجود است اما از آخر دو برگ افتادگی دارد و به همین سبب تاریخ فراغ و کاتب آن شناخته نشد.

انجام: اما الجزء الثلاثون فیه: الآیة (عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ * عَنِ النَّبِیِّ الْعَظِیْمِ) وهی بداية الجزء. روی السدی عن رسول الله ﷺ: اِنَّ وَلاَیةَ عَلِیٍّ یَتَسَاءَلُونَ عَنْهَا فِی قُبُورِهِمْ، فَلَایَقِیْ مِیْتَ فِی شَرْقٍ وَلَاغَرْبٍ وَلَا فِی بَرْوَلَا بَحْرٍ وَلَا مَنَکَرٍ وَنَکِیرٍ یَسْأَلَانَهُ عَنِ وَلاَیةِ امِیرِ الْمُؤْمِنِینَ عَلِیٍّ.

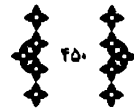
این کتاب قطور در هند چاپ سنگی شده و در فهرست کتابهای چاپ سنگی کتابخانه محدث ازبوی سه نسخه به شماره‌های: ۱۵۹۶، ۲۸۱۴، ۸۷۶۵ معرفی شده است. اما به جز این نسخه، نسخه خطی دیگری از آن شناسایی نشده است.

۸. مکتبه المصحف الشریف در مدینه منوره

کتابخانه ملک عبدالعزیز از تجميع کتابخانه‌های متعدد مدینه تشکیل، و از فهرست مخطوطات آن تاکنون دو جلد منتشر شده است: یکی فهرست کتب علوم الحديث، و دومی فهرست کتب علوم القرآن، و بقیه هم در دست تألیف و انتشار است.

لکن فهرست مخطوطات بیشتر کتابخانه‌های تشکیل دهنده آن، به صورت دست نویس، یا تالیپ ماشین دستی قدیمی موجود و در اختیار ما است، اما هیچ فهرستی از مخطوطات مکتبه المصحف الشریف - که یکی از کتابخانه‌های تشکیل دهنده آن است - در اختیار نیست. در حالی که در آن کتابخانه تعداد ۱۸۷۸ نسخه خطی قرآن کریم و ۸۴ سری جزوه‌های قرآن خطی

موجود است که از مشخصات آن‌ها اطلاعی نداریم.

آن نسخه‌ها از طرف علما، امرا، سلاطین، ثروتمندان و واقفین مسلمان بر روضه مطهر و بقعه شریف نبوی اهدا و وقف شده است، و در میان آن‌ها اهدائی‌های ایرانیان و دیگر شیعیان بلاد اسلامی موجود است.

چنان‌که فهرست مفضل و یا ذکر نام کاتبان، واقفان، اهداکنندگان، تاریخ کتابت و وقف و اهدا، تملکات، نوع خط، مکان کتابت، ترجمه، قرائت و بلاغ و... تهیه شود خدمتی است به تاریخ روابط بلاد اسلامی با حرمین شریفین.

یادآوری می‌شود که ایوب صبری پاشا در کتاب مرآت الحرمين (عربی ج ۳، ص ۳۷۳ - ۳۹۵) قرآن‌های خطی در حرم نبوی را که در زمان او موجود بوده فهرست کرده که با بازنگری آن را چاپ خواهیم کرد.

۹. کتابخانه جلال الدین محمد بن احمد عبدالصمد البری

وی افغانی تبار، عطار و ساکن مکه مکرمه بوده و کتابخانه‌ای شخصی داشته که در آن تعدادی نسخه‌های خطی موجود بوده و آن‌ها را استاد سید احمد حسینی اشکوری فهرست کرده و در دلیل المخطوطات، ج ۱، ص ۱۷۱ - ۲۱۳ به چاپ رسانده است. آشنائی بین استاد و صاحب کتابخانه در مسجد الحرام حاصل شده است.

۱۰. دیدار از موسوعة مکه المكرمة والمدينة المنورة

در روز ۹۰/۸/۲۹ با اطلاع قبلی از مکه به جده رفتم برای دیدار با امین موسوعة دکتر عباس تاشکندی. چون در ساعت غیر اداری به آنجا رسیدم فقط آقای تاشکندی و مسئول فروش کتاب حاضر بودند. آقای تاشکندی در دفتر خود از من پذیرایی کرد و درباره موسوعة صحبت شد و اینکه زمخشری، کشاف را در مکه تألیف کرده است، و تصویری از آرامگاه او در زمخشر در مقابل خود نهاده بود که به من نشان داد. و گفتگو شد از اینکه مقدمات کار موسوعة تهیه ۳۰۰۰۰ مدخل آن سالها طول کشیده و اکنون سالی یک مجلد درمی‌آورند و پیش‌بینی می‌شود که در نهایت به ۳۰ مجلد برسد. من هم از کار خود توضیحی دادم همراه با چند جلد از آثار خود، که التراث المکی مورد توجه او قرار گرفت. سپس سری به اتاق‌ها زدم شاید ده اطاق، که همه دارای تابلو و به نام یکی از مورخین مشهور حجاز، جالب بود که اسم هراطقی را (خلوة فلان) نهاده اند که به معنای اینست که محل گمده گروهی نیست، بلکه باید هر محقق در خلوت مطالعه کند، ببیند و بنویسد. ساختمان در یک طبقه هم کف و دارای یک کتابخانه جمع و جور تخصصی بود. در پایان به سالن فروش رفتم، وی با تجربه پیشین به من گفت: قسمت فروش از موسوعة

کتاب ششم (۲)
سال اول، شماره دوم، پاییز و زمستان (۱۳۸۹)

[اختیار علمی و فرهنگی]

گزارش سفری به ریاض و ترجمه به نسخه‌های خطی در هریستان

جداست. ومن مسئولیت آن را نپذیرفتم تا به کار موسوعه برسم. واین برای آن بود که کسی توقع اهداء کتاب نداشته باشد.

درفروشگاه که نمایشگاه هم بود موسوعه و آثار چاپ شده مؤتسه دارالفرقان عرضه می شود. دارالفرقان تشکیلاتی است که احمد زکی یمانی وزیر نفت پیشین عربستان آن را درلندن تأسیس کرده و تاکنون بیش از یکصد جلد از مصادر مهم و فهارس مخطوطات را با چاپی فاخر عرضه کرده است. مقداری کتاب خریدم. جلد پنجم موسوعه چاپ شده ولی هنوز به دستشان نرسیده بود.

نشانی: جذه، شارع الحمراء، مقابل ساختمان بزرگ جمجم، پشت فروشگاه بن داود، ساختمان بدون تابلو. + کد جذه ۰۲ + کد عربستان

چون حکومت عربستان به کاراوری خوش نشان نمی دهد. کار موسوعه بی سروصدا درجده انجام می شود.

۱۱. سفر به ریاض

از مدینه منوره تا ریاض پایتخت عربستان سعودی ۸۵۰ کیلومتر است و اتوبانی عالی که هر طرف آن پنج باند دارد و از یابان خشک و لم یزرع می گذرد آن دوشهر را به یکدیگر وصل می کند. در بین راه آبادی قابل ملاحظه ای نیست، کم و بیش پمپ بنزین و رستوران بر سر راه هست.

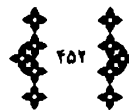
یک هفته کامل در ریاض به سر بردم و از شب چهارم تا شب یازدهم محرم ۱۴۳۲ هـ ق منبر رفتم. آن شهر برای ما ایرانیان دلگیر است، هموطن و هم مذهب در آن یافت نمی شود، زیارتگاهی هم ندارد. به عکس مکه و مدینه که در آنها احساس غربت به آدم دست نمی دهد.

ریاض دریابانی مستطع و هموار بنا شده، در نزدیکی «الدرعیه» که حکومت آل سعود در آن جاشکل گرفت. آنطور که محمد الجاسر نوشته، ریاض بر روی ویرانه های شهر «الحجر» بنا شده است. سورة ۱۵ قرآن کریم به نام «الحجر» است و در آیه ۸۰ آن آمده «وَلَقَدْ كَذَّبَ أَصْحَابُ الْحِجْرِ الْمُرْسَلِينَ»، اصحاب حجر پیامبران را تکذیب کردند. و این دلالت برگزشته تاریک آن سرزمین دارد.

از مشخص آگاهی از مقبره پادشاهان سعودی پرسیدم که چگونه است؟ پاسخ داد: مثل قبرهای عموم مردم و بدون سنگ نوشته و نشان، یک تکه سنگ بالای سر میت لای خاکها قرار می دهند و بس، همانند قبرهای بقیع و حجون.

به بعضی از فروشگاه های بزرگ سرزد. همه چیز در آن موجود است، از لوازم خانه و آشپزخانه و کامپیوتر و لباس و انواع و اقسام حبوبات و مرباجات و خوردنی ها تا اقسام گوشت و ترشی جات و میوه

و مسیری. دروزیهای آخر پائیز زرد آلودی درشت و زرد رنگ تازه هر کیلو ۲۱ ریال. چون می خواستم به مدرسه بچه های ایران سری بزنم برایشان سه بسته خریدم ۴۹ ریال برای هورنفریک دانه.

دروزیانه الرياض تاریخ ۲۹ شوال ۱۴۳۱ خواندم که درآمد صادرات نفت عربستان در سال ۲۰۰۹ میلادی ۶۱۱/۵ میلیارد ریال سعودی بوده (حدوداً معادل ۱۶۵ میلیارد دلار آمریکا) در حالی که به دلیل ارزان شدن نفت نسبت به سال ۲۰۰۸ میلادی ۴۲ درصد کمتر بوده است، زیرا در آن سال ۱۰۱ تریلیون ریال سعودی درآمد داشته اند.

مکتبه ملک فهد به منزله کتابخانه ملی است که به کتاب ها رد مک (معادل شابک در فارسی و ISBN در انگلیسی) می دهد. به آنجا رفتم. دیدم آن را خراب کرده اند و دوباره در حال ساخت است. پرسیدم آیا جایی برای مراجعه و پاسخگویی هست؟ که نتیجه ای حاصل نشد.

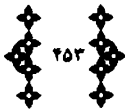
دوست داشتم به کتابخانه جامعه ملک سعود که دارای کتابهای خطی است و نیز مرکز ملک فیصل که CD خزانه التراث را فراهم کرده سری بزنم اما صلاح نبود. بیشتر سفارت خانه های خارجی در منطقه ای به نام «حن السفارات» قرار دارد که دودروازه دارد و ورود و خروج اتومبیل ها کنترل می شود. نمای بیشتر ساختمان های آنجا نیز به رنگ خاک است و البته ساختمان های دولتی سعودی هم در آن جا وجود دارد. یعنی دربست در اختیار خارجی ها نیست.

در ریاض مثل مکه و مدینه رانندگی برای بانوان ولو خارجی باشند ممنوع است. اما زنان خارجی حجابشان به این صورت است که یک مانتو گشاد سیاه و بلند می پوشند که از گردن تا روی پا را فرامی گیرد و آستین بلند دارد فقط سرو گردنشان برهنه است.

در ریاض زائر دیده نمی شود، اما جهانگرد و تاجر ممکن است باشد اما من خبری ندارم. در این شهر آنچه دیده می شود اتومبیل های سواری جورواجور است و آدم ها در خیابان ها کم دیده می شوند، بنزین به پول ما هر لیتر حدود ۲۵۰ تومان است.

بخش مهمی از ساختمان های ریاض به رنگ خاک است؛ زیرا ۸ ماه از سال گرد و خاک دارد. به همین جهت نمای ساختمان ها را به رنگ خاک و آجر می سازند تا کثیف نشود. خیابان هایش پهن و حرکت اتومبیل ها بدون معطلی انجام می شود. در ساعت ۲ بعد از ظهر که ادارات و مغازه ها تعطیل می شود ازدحام پدید می آید اما راه بندان نمی شود. ساخت و سازهای فراوان در شهر دیده می شود. ساختمان های مسکونی ویلایی و دو طبقه اند و بیشتر از آن را اجازه نمی دهند. آری در بخشی از شهر آپارتمان های ۷ - ۸ طبقه دیده می شود. البته عمارت های دولتی مستثنا است و تعدادی برج بلند در شهر ساخته شده که بلندترینش به نام «المملكة» متعلق به یکی از شاهزادگان به نام ولید بن طلال است و بیش از یکصد طبقه دارد.

به چند کتابفروشی سرزدم اما چیزی نخریدم. جریرو العبیکان دوناشر معروف اند که مرکزشان در ریاض است و من در مدینه از شعبه آنان بازدید کرده بودم، در ریاض به جریر سری زدم.

درخت‌هایی که زینت بخش اتوبان هاست نخل‌های بلند و مسود است. نخل‌ها سر می‌دهند اما برای آن که شهر کثیف نشود خوشه‌های خرمای آن را پس از بیرون آمدن از درخت می‌برند و نمی‌گذارند محصولش برسد. درختان دیگری مانند مورد و سدرو وجود دارد اما شهر سبزی نیست. به نظرم سرسبزی مکه با درختهای موردش بیشتر از ریاض است.

طول شهر ۶۰ کیلومتر و عرض آن ۴۵ کیلومتر، و جمعیت آن حدود چهار میلیون نفر است. شیعیان در ریاض بروزو ظهوری ندارند. آن‌ها حدود چند صد خانوار و دارای حسینه هستند اما هیچ تماسی با ایرانیان ندارند، از شیعیان هند و پاکستان که در ریاض مقیمند خبری نداریم.

حدود پنجاه خانوار ایرانی که پیش و پس از انقلاب در ریاض ساکن شده‌اند که جمعی از آنان بهائیان هستند و برای کارهای اداری شان به سفارت ایران مراجعه می‌کنند، اما به سیاست و مذهب کاری ندارند.

ریاض شهر قدیمی نیست لذا آثار تاریخی و موزه کهن ندارد. جدیداً در منطقه سفارت خانه‌ها، قصر طلویق را ساخته‌اند با معماری سنتی شان که کم و بیش به عمارت‌های پیشین و به قلعه شبیه است. و آن را دارالآثار نامیده‌اند.

کسانی که با ویزای حج یا عمره به عربستان سفر می‌کنند فقط می‌توانند به مکه و مدینه و باز حجت به جده بروند، اما ورودشان به شهرهای دیگر عربستان ممنوع است. از کتابفروشی‌های مختلف نشانی دارالیمامه ناشر آثار حمد الجاسر را پرسیدم و باز حجت شماره تلفنی از آن پیدا کردم و به سراغ آن رفتم، در منطقه «حی الورود» در یک خیابان فرعی به نام «شارع حمد الجاسر» منزل مسکونی او قرار دارد، و یک تابلو کوچک به دیوار آن نصب کرده با عنوان «دارالعرب» و احتمالاً مقصودش این بوده که دفتر مجله «العرب» که او ده‌ها سال در می‌آورد در آن جا قرار دارد. وارد شدم. یک نفر سودانی آن جا بود که کتابها را می‌فروخت. ده جلد از آثار او را خریداری کردم. خواستم به کتابخانه اوسری بزنم که شخص سودانی گفت اختیارش به دست وزارت علوم و معارف است. دختران و نواذگان او را دیدم که در آن جا تردد داشتند و همان جا زندگی می‌کردند. ۷ یا ۸ ماشین هم در حیاط منزل پارک شده بود. روزی این خانه محل تردد دانشمندان سرشناس بوده که به دیدار علاقه جزیره العرب حمد الجاسر می‌آمده‌اند. او روابط خوبی با حکومت داشته و مدال درجه یک دانش هم از دست آنان دریافت کرده است. شنیدم که در عهد جوانی، او منطوق (بسیجی داوطلب) برای حکومت سعودی بوده و البته تعصب و هابی‌گری نداشته است.

فاصله ریاض تا مکه مکرمه ۸۸۰ کیلومتر است که ۷۹۰ کیلومتر آن اتوبان ممتاز ریاض به طائف است و آبادی آن بالنسبه به اتوبان ریاض تا مدینه منوره بهتر است، گرچه هر دو راه از بیابان های خشک و هموار و بی آب و علف و بی آبادانی اندک می گذرد. یادآوری می شود که آن دوره جداگانه اند و در هیچ قسمتی مشترک نمی شوند.

از طائف تا مکه معظمه اتوبانی است ۹۰ کیلومتر کم عرض و تقریباً درجه دو که از مافات قرن المنازل (السيل الكبير) می گذرد.

در میان مردم کم و بیش این حرف مطرح است که اهل سنت در محرم محافل شادمانی و سرور برپا می کنند و این به نشانه خوشحالی نسبت به حادثه کربلاست، باید بگویم که بنده چنین شادمانی و سرور را در مدینه منوره و در ریاض ندیدم و نشنیدم.

یادآوری می شود که هیچ رابطه رسمی علمی تحقیقاتی بین مراکز علمی عربستان و ایران وجود ندارد مگر آنچه یک طرفه محققینی از ایران با برخی محققین عربستان تماس می گیرند در حد دیدار بدون بازدید. البته این هم مفید است. و دلیل آن چند چیز می تواند باشد یکی اختلاف مذهبی بین دو کشور و تبلیغاتی که در دامن زدن و مشوه کردن چهره کشورها توسط مخالفین انجام می شود. دوم روابط غیر صمیمی دیپلماتیک بین دو کشور در طول چند دهه اخیر، و این دلیل دوم سبب شده است که آزاد اندیشان و نوگرایان عربستان نیز که تمصب مذهبی کمتری دارند از ما بگریزند. قبل از انقلاب، گرچه رابطه فرهنگی رسمی بین دو کشور گرم نبود، اما مشایخ اجازه ای در عربستان بودند که برخی علمای ایران با آنان دیدار و از آنان در مکه و مدینه اجازه نقل احادیث و روایات اهل سنت را دریافت می کردند.

اکنون در موسم حج و عمره برخی محققین روی حساب علاقه شخصی با برخی محققین عربستان تماس می گیرند و گاهی آن تصویر نسخه ای خطی را از کتابخانه های عربستان دریافت می کنند.

